

HORVÁTH PÉTER

A biológiai realizmus megjelenése az Iszony kommunista recepciótörténetében

1. A kommunista irodalompolitika viszonya Németh Lászlóhoz

A háború végét követő időszakban a kommunista politikának a kulturális élet kisa-
játítására vonatkozó célkitűzéseiben a népi írókhoz való stratégiai viszony kialakí-
tása kulcsszerepet játszott. Amikor 1947 végén Németh László új regénye, az *Iszony*
kötet formájában megjelent, a népi írókat lehetséges szövetségesként kezelő nép-
frontos politikától már megtörtént az elmozdulás a tartózkodás irányába.¹ A hábo-
rú után újjáformálódó irodalmi közéletbe intenzíven bekapcsolódó kommunista
művészetpolitika – a Kommunista Internacionálé 1935-ös VII. kongresszusának
céljaihoz igazodva – a munkás-paraszt szövetség megteremtését a népi írók folya-
matos ideológiai értékelésével próbálta meg előmozdítani. Az 1946 nyarán tartott
debreceni írókongresszuson a „népi demokratikus átmenet” legfőbb ideológusa,
Lukács György által meghirdetett irodalmi egység ezért elsősorban a népi irodalom
képviselőit kívánta megnyerni. Ez alól Németh László sem jelentett volna kivételt,
akinek írói kvalitásait Lukács is elismerte, miközben hangsúlyozta a Németh által
hirdetett eszmék (harmadik út, mélymagyar-hígmagyar opposzció) elleni „legéle-
sebb” eszmei harc szükségességét, felszólítva a népi írókat, hogy forduljanak szem-
be ezekkel az elméletekkel.² Az ideológiai elutasítás ilyen markáns politikai szóla-
mához Lukács már 1945-ben megadta az alaphangot, amikor – erősen túldimenzi-
onálva és sarkítva az író eszmei hatásának jelentőségét –, úgy fogalmazott, hogy
„alig van a haladást gátló, a demokrácia ellen izgató szellemi áramlat Magyarorszá-
gon, amelynek gondolati apja ne Németh László volna.”³ A *Válasz* 1946 októberi
megindulása után a népi írókat illető kritikai tónus sötétebb, keményebb lett, amit a
Parasztpárt írói növekvő ellenérzéssel fogadtak.⁴ Az egyre erősödő támadások mellett
a kommunista politika ugyanakkor egy ideig nem mondott le arról, hogy a népi író-
kat maga mellett tudja, 1947 tavaszán a *Forum* és a *Válasz* munkatársainak találko-
zóján azonban Bibó István elutasította a Lukács, Darvas, Ortutay által felajánlott
együttműködés lehetőségét.⁵ S miután 1948 májusától megváltozott a kommunista
taktika, s a Parasztpárt erősödésének segítése helyett a gyengítése lett a cél, Révai
iránymutatása arról szólt, hogy a népi ideológia tudatos szembefordulás a munkás-
osztállyal,⁶ s meghirdette a „népieskedő, búskomor narodnyik ideológia szétzúzását”.⁷

A kommunista kultúrpolitika az „elvi kritikát” a gyakorlatban az egyes népi író-
kat illetően különböző hangsúllyal juttatta érvényre. A direkt hatalmi nyomásgya-
korlásra épülő retorikát a közéleti szerepvállalástól tartózkodó magatartás elítélé-
sén keresztül a nyilvános megszólalás kikényszerítésére irányuló törekvés jelle-
mezte.⁸ Legfontosabb célként szóra kellett bírni az értelmiséget, ezért is hangsú-
lyozta nyomatékosan a közéleti diskurzusba történő belépés fontosságát a *Válasz*
indulására reagáló írásában Lukács.⁹ Amíg azonban a szakmai és társadalmi elis-

mertséggel bíró, „ingadozó” Illyést a soraiban akarta tudni a kommunista baloldal,¹⁰ addig az irodalmi egységfront kudarca után nemsokára Németh számított az egyik legfőbb ellenségnek. A kommunista politika legfőbb törekvése arra irányult, hogy az író nyílt politikai állásfoglalásra kényszerítse, a hatalmi presszió retorikája ennek megfelelően a hallgatás/megszólalás értékelvű oppozíciója szerint épült ki. Révai Némethet ezért nem is korábban képviselt eszméi, hanem a közéleti részvételt elutasító hallgatása miatt ítélte el:

„Aki a magánybavonulásnak ez arisztokratikus álláspontjával szemben a gyakorlati harc útjára lép, mint Vataj és Kiss, bizonyára hűtlen lett Németh Lászlóhoz. A Németh László-féle harmadik útból nem következett ugyan a Horthyval való szövetkezés, de következett a demokráciával való szembefordulás és ezért felelős Németh László. [...] Németh László nem azért felelős elsősorban, hogy mit hirdetett 44 előtt, hanem azért, amit nem tett 1944 után, azért, hogy a felszabadulás után nem szólt semmit, pedig ő tudná legjobban megmagyarázni, hogy a Fitosok rossz tanítványai voltak. Kötelessége is volna ez, és ami érthetetlen a magatartásában az az, hogy hallgat.”¹¹

Miután a követelt politikai elköteleződés Németh részéről továbbra sem következett be, Horváth Márton 1950 februárjában már „az ellenséges írók és irodalom” legfontosabb képviselőjeként bélyegezte meg az írókat.¹²

A politikai támadások következtében Németh László élettörténetében 1947 tavaszán súlyos krízis ment végbe. Az író ebben az időszakban komolyan számot vetett az öngyilkosság lehetőségével, illetve egy önigazoló szöveg elkészítése foglalkoztatta. Ebben a végül nem publikált írásban az egyik fő motívumot a „szabad hallgatás” gondolata képezte. Németh úgy érezte, elvitatják tőle „az egyszerű, rezignált hallgatás” jogát, s erősen eltúlozva jelentőségét, „szabotázsnek” „bőszítő enigmának” és „országos gondnak” tekintik azt: „Ha nem is ez az, amit kérnek tőlem [...] másfél éve lesz, hogy egy nyilatkozatra céloztak előttem. Azóta jóakaró, magukat is szégyenlő célzásokban többször tért vissza hozzám ez a szó (egyszer a rádióból is) anélkül, hogy megmagyarázták volna. Bevallom, nem is értem, mire gondolhatnak. Csak nem valami középkori formulare-ra, amellyel egy eretnektant visszavonok? [...] De egy nyilatkozatban önmagamot diszkvalifikálni”¹³

A koalíciós idők kommunista kultúrpolitikájában Németh megítélése alapvetően a népi írókhoz fűződő politikai viszony alakulását követve változott. A potenciális ideológiai szövetségesből ennek megfelelően a legelutasítottabb népi író szerepének kialakulását figyelhetjük meg. Az ideológiai értékelésben az írói siker kényszerű respektálása mellett a leggyakoribb hivatkozási alapot – a negyven évig publikálási tilalommal sújtott – szárszói beszéd és a *Kisebbségben* jelentette. A másik támadási felületet az *Iszony* kínálta, melynek értékelését a marxista kritika elsősorban a realizmus normája felől végezte el.¹⁴ Ezek sorában az egyik ritka kivétel Keszzi Imre recenziója jelentette, aki Németh legjelentősebb regényének tartotta az *Iszonyt*, de úgy látta, hogy a főhős egyoldalú és túlméretezett jellemzése végül szétfeszítette a mű kereteit.¹⁵ Király István „az utóbbi évek legjelentősebb magyar regényeként” említette Németh művét, miközben úgy vélekedett, hogy az író

fejlődésében új, móríci szakaszt jelző alkotásban a szerző „csak közeledett a művészetét kiteljesítő realizmus felé, de még nem érkezett el hozzá.” Ennek okát a főhős azon ábrázolásbeli hiányosságában látta, hogy annak lázadó tagadásból fakadó morális pátosza és indulata bizonyos fokú objektívizálódás ellenére sem vezet a valóság hiteles epikai megjelenítéséhez.¹⁶ Király gondolatát, miszerint Németh pályáján egy realista pályaszakasz kezdődne, Szigeti József mint a polgári, formális esztétika tévedését utasította el, kimutatva hogy Németh „úgyszólván szisztematikusan kapcsolja ki regényéből a lényeges társadalmi összefüggéseket”. A „frigid asszonyt” hőséül választó mű ennél fogva csak „privát sorsok bújocska-játékában” fejezheti ki szerzőjének közéleti állásfoglalását, ami „demokráciával, fasizmussal egyaránt ellenségesen áll szemben”, s Kierkegaard tételét hirdeti, miszerint a demokrácia azért a legszarnokibb államforma, mert a magányához ragaszkodó egyént is társadalmilag aktivizálni akarja.¹⁷ Szigeti 1948-as kritikájában már egyértelműen Lukács György elemzésének hatása mutatható ki, amely aligha vitatható jelentőséggel orientálta a marxista irodalomkritika Németh művével szemben megfogalmazott befogadási elvárásait.

2. Egy rezisztens pszichográfia kritikája – Lukács György Iszony-értelmezése

Lukács György több alkalommal, számos írásában értékelt Németh László politikai magatartását, írói tevékenységét, illetve ideológiai tárgyú tanulmányait.¹⁸ Kritikus hangú értelmezéseinek általában a népi mozgalom politikai irányzatok szerint tagolt elemzése képezte a keretét. Ez alól kivételt az 1940-ben megjelent, *Mi a magyar?* kötet recenziója jelentett, amelyben Lukács első ízben fejtette ki részletesen álláspontját Németh eszméit illetően. A *Kisebbségben* itt megfogalmazott bírálatára nem nélkülözte a személyes vonatkozásokat, amennyiben válaszul szolgált a kötetben olvasható, Lukácsot személyében és zsidóságában is érintő állításokra.¹⁹ A szövegben ugyanakkor szinte hiánytalanul fellelhető az az argumentációs eszköztár, amelyből Lukács az átmenet éveinek politikai vitáiban újra és újra merített. Ennek a kritikai érvrendszernek a legfontosabb elemeit a fajelmélet használata, az organikus fejlődés törvényére épülő torz irodalomtörténeti felfogás és a félreismeret, magányra ítélt konzervatív írószemélyiségek felértékelése, a forradalmi átalakulások elutasítására épülő magyarsággép, a dekadens történelemvízió és a parasztság érdekeinek elhibázott politikai képviselése képezte.²⁰ Mindezen észrevételek közül az egyik leggyakrabban kárhóztatott elemet annak a költői nagyság és magyarság egyedüli kritériumát a hátrányos helyzetben megjelölő történetfejlődési koncepciónak az elutasítása jelentette,²¹ melynek gyakran idézett summázata úgy hangzott: „De ki tagadhatná, hogy aki lemarad, szabályszerűen az volt a magyarabb.” Ezt a tragizáló, „dekadens pesszimizmust” hirdető történelemfelfogást Lukács 1946-ban is úgy értékelt, hogy feltételezi „a fajelmélet bizonyos mértékű elfogadását”, s lényegében megegyezik Rosenberg nemzetiszocialista fajideológiájával.²² Németh eszméi Lukács számára összességében a valóság marxista társadalmi kutatása és az új, népi demokráciát elutasító értelmiségi mentalitás egy formáját jelentették.²³

ben című írása,²⁴ illetve a realizmus összefüggésében érdemel figyelmet. A *Prológ vagy epilóg?* (1941) szerint a népi írók által képviselt irodalmi-politikai magatartás alapját egy olyan világnézet képezi, amely a „romantikus antikapitalizmus”²⁵ kategóriájával írható le. Lukács álláspontja szerint a szocializmussal ellentétben ez az ideológia a kapitalizmusban csak morális korrupciót lát, melynek pusztító hatásával a felbomlófélben lévő paraszti kultúra romantikus idealizálását állítja szembe. Ez a formális demokrácia válságára adott jóhiszemű, közvetlen érzelmi reakció baloldallelles tendenciáinál fogva könnyen átalakul reakciós, sőt fasiszta ideológiává, ezért a „paraszti korlátoltságokkal” terhelt népi ellenzék reakciós jellege mindenekelőtt a romantikus antikapitalizmus bírálatán keresztül leplezhető le.²⁶ Az irodalmi valóságábrázolás terén Lukács a problémát egy értékalapú szembeállítás felvázolásával tárgyalta, miszerint amíg a népi demokrácia adekvát irodalmi megfelelőjeként a realizmus a társadalmilag aktív, a közéleti szerepvállalás terén cselekvő ember művészetét jelöli, addig a romantikus antikapitalizmus „befelé kergeti az írói magatartást”, s az élettől való introvertált visszahúzódás folytán dekadens módon az élet értelmetlenségét hirdeti.²⁷

A háború után a magyar szellemi élet centrumában tevékenykedő Lukács György és a marginális elszigeteltségben lévő Németh László társadalmi helyzete közt számottevő különbség állt fenn. Amíg az állandó támadások keresztútjében álló Németh Hódmezővásárhelyen a leánygimnázium óraadójaként dolgozott, addig a pártvezetésből kiszorult Lukács a Budapesti Tudományegyetem Esztétikai és Kultúr-filozófiai Tanszékén kapott egyetemi tanári katedrát. A hatvanéves, tizenkét évig tartó moszkvai emigrációból hazatért Lukács pályája során a Tanácsköztársaság időszaka mellett ekkor vett részt legintenzívebben a közéletben, a kommunista kultúrpolitika által rá testált szerepnek megfelelően az ideológiai meggyőzés elharcosaként szolgálta pártja érdekeit a művészetkritikai vitákban. A *Nyugat* harmadik nemzedékének legelismertebb prózaírója és legvitatottabb ideológusa számára a vidéki száműzöttség két éve pedagógusi munkával telt, miközben az óraadói állás mellett továbbra is nagy lendülettel írta műveit. A két gondolkodó személyes találkozására azon az Illyés Gyula által szervezett összejövetelen került sor, amely a Magyar Közösség koholt köztársaság-ellenes összeesküvés „szellemi atyjaként” üldözött Németh számára lett volna hivatott politikai védelmet szerezni.²⁸ A négyes találkozóra Révai József lakásán került sor 1947 márciusának végén, s bár az eszmecsere végén Lukács szövetséget ajánlott az író számára, Németh végül ezt nem fogadta el.²⁹

Háború utáni tevékenysége során Lukács az MKP „elvi propagandistájaként” 1948-ig a pártvonal dogmatikus képviselőjeként lépett fel,³⁰ amit következetesen érvényesített Németh megítélésében is. Az *Iszony*ról az 1947. december 5-én, a Nékosz ülésén elmondott *A népi irodalom múltja és jelene* előadásában fejtette ki véleményét.³¹ A „népi irodalom igazi barátjaként” a népi irodalmat a világháború előtti legfontosabb irodalmi irányzatként méltatta, melynek jelentőségét irodalom és politika „tudatos összefonódásában” látta. Az egyes népi írókat a munkás-paraszti szövetség szempontjából értékelve, Németh és a *Válasz* helyét a mozgalom „reakciós” jobboldalán jelölte ki.

Az *Iszony* legfontosabb politikai aktualitását Lukács úgy határozta meg, hogy a mű a hallgatás új formájaként „*néma tiltakozás*” a kiépülő demokrácia ellen. A

rendszerellenes rezisztenciaként felfogott hallgatás mint kritikai érv a kommunista retorika alapvető toposza volt. A népi irodalom újabb művei közül Lukács Németh regényét tartotta „művészileg a legzártabb, a legegységesebb” alkotásnak, melynek zártágát azonban „a regény világának messzemenő privatizálódására” vezette vissza. Az *Iszonyt* ennél fogva az epikai világot jellemző történelmi „időtlenység”, valamint a szociális probléma mellőzéséből adódóan a népi irodalom tipikus műfajának, a szociográfiának az ellenképeként, egy frigid nő privát sorsábrázolására redukált „pszichográfiaként” értelmezte. Úgy látta, hogy a „magyar társadalom nagy kérdéseinek” „radikális” kikapcsolásával és a történelmi „időtlenység” révén megalkotott mű nélkülözi az „élet nagy összefüggéseit”, ezért a regény nem több mint „egy különleges lélek monografikus leírása”. A szövegben a társadalmi típusok csak halványan ismerhetők fel, helyettük egymással ellentétes morális magatartások játsszák a főszerepet. A bírálat szerint Németh szándékosan szűkítette az ábrázolás perspektíváját „az érzelmi rendezetlenség, anarchia és káosz” világával szembenálló féldzsentrő lány történetére, annak szótlán kötelességteljesítésére, a csapások érzelemmentes elfogadására, a fegyelmezett munkavégzésben lelt kielégülésére. Ennek okát pedig abban fedezte fel, hogy Németh a női szereplő történetén keresztül saját sorsát beszélte el, s Kárász Nelli ethosza közvetlenül az író „erkölcsi állásfoglalását” fejezi ki. Azáltal, hogy Lukács ily módon problémátlanul azonosította a regényszereplőt a szerzővel, Nelli kötelességteljesítését is megféleltethette az író passzív politikai magatartásának. A regényszereplő és a szerző ilyen – meglehetősen leegyszerűsítő – azonosítása tehát eleve azt a célt szolgálta, hogy a hősnő iszonyában fel lehessen mutatni Némethnek az új politikai kurzussal szembeni ellenérzését.

Lukács irodalomfelfogásának középpontjában a társadalmi valóságábrázolás kérdése állt, ezzel összefüggésben a nagy realizmus igazi művészi problémáját a társadalmi fejlődés epikai bemutatásában látta. A munkásmozgalomban aktívan részt vállaló, társadalomalakító emberként fellépő individuum ábrázolásához a társadalmi lét marxista értelmezése jelentette számára az adekvát filozófiai kiindulópontot. Ennek a szociologikus szféra ideologikus megjelenítéseként felfogott realizmus-koncepciónak mint a „*dekadens antirealizmus hírnöke*”, Németh jelentette az egyik negatív ellenpontját.³² Erre vezethető vissza, hogy Lukács egyik legfontosabb kritikai állítása Kárász Nelli pszichológiai jellemzésének a társadalomábrázolást megszüntető technikájára vonatkozott, ami a közéleti fellépés tekintetében inaktív, befelé forduló hősnő leírásában a romantikus antikapitalizmus jegyeit viselte magán.³³ A lélektani szemlélet kritikája Lukács előadásában azonban nem kapcsolódott össze a biológiai problematika tárgyalásával. A fő probléma nem a biológiai szemléletben rejtett, hanem abban az erkölcsi pozícióban, amelynek a pszichikai ábrázolás csak direkt kifejeződése lehetett. A főhős lélektani jellemzését a társadalmi osztályviszonyok köréből kiemelő epika politikai üzenetét Lukács a népi demokrácia elleni erkölcsi tiltakozásként írta le:

„Természetesen: Németh László arról ír, amiről akar, azt írja, amit akar. De az egész mű, az egész műben megnyilvánuló konok hallgatás a magyar társadalom kérdéseiről – éppen Németh László múltja mellett, aki mint regényíró is ideológus, a magyar társadalom sokszor éleselméjű bírálója volt – éppen hallgatásában han-

gosan beszél. Azt mondja: ma, vagyis az új demokrácia körülményei között, csak ilyenről lehet szabadon beszélni. Így az egész regény, mint a Válasz irodalmi produkcióinak eddigi csúcspontja, néma tiltakozás az új demokrácia ellen.³⁴

A Lukács György – Németh László kapcsolat záró epizódjaként érdemes megemlíteni, hogy értékelésének sommás végkicsengésétől függetlenül Lukács nem zárkózott el attól, hogy az *Iszony* elismeréseként 1948-ban Németh László kapja meg a Baumgarten-díjat. Erre végül nem került sor, mivel Gyergyai Albert és Erdei Ferenc javaslatára Szabó Pálnak ítélték oda.³⁵ Lukács bírálata azonban alapvetően befolyásolta Németh műveinek és az *Iszony*nak a hatástörténetét, amennyiben a regényírói teljesítmény eszmei értéktartalmait – leválasztva az életmű belső összefüggéseiről – az ideológiai elutasítás negatív értéktartományába számúzta.³⁶

3. Biologizmus és realizmus kritikai összekapcsolása – Horváth Márton

A kommunista irodalompolitika fiatal és ambiciózus személyisége, Horváth Márton³⁷ sem a gondolati koncepció, sem a megválasztott hangnem szempontjából nem kívánt támaszkodni Lukács György *Iszony*-olvasatára. A Németh Lászlónak tulajdonított pszichológiai értelemben megalapozott politikai-erkölcsi elutasítás Lukács által kimunkált gondolatától eltérően Horváth Márton már nem a lélektani magyarázatban jelölte meg a társadalmi kérdések iránti közömbös írói alapállás okát, hanem új érvet fogalmazott meg ezzel kapcsolatban: a biológiatudomány elfogadásának tényét. Értelmezésének egyik legfontosabb teljesítményét abban határozhatjuk meg, hogy az *Iszony* fogadatástörténetébe először vezette be és tette kritika tárgyává a biológiai realizmus kategóriáját. Mindezt egy olyan áttekintés részeként, amely átfogta a *Válaszban* megjelent különböző – Szent-Györgyi Albert, Sarkadi Imre, illetve Németh László által jegyzett – munkákat, megteremtve ezáltal a népi írók reakciós politikai magatartásának kriminalizálását. Az alkalmazott módszert illetően tehát azzal a Lukácsnál is megfigyelhető témakezeléssel találkozhatunk, amelynek lényege abban áll, hogy nem önmagában Németh László ideológiai értékelése jelentette az írás tulajdonképpeni tétjét, hanem a népi mozgalom politikai elítélése. Németh regénye annyiban érdemelt figyelmet, amennyiben szerzője a népi írók *Válasz* körüli jobboldalának prominens személyiségeként egy elutasítandó politikai-művészi szerepvállalást testesített meg.

Horváth Márton 1945 után az egyik legeltökéltebb élharcosa volt a kultúra szovjetizálását megcélzó, az „ellenség leleplezésében és megsemmisítésében”³⁸ érdekelt kombattáns baloldali kultúrpolitikának. Az irodalmi-művészi kérdésekben ő képviselte legkeményebben a hivatalos pártideológiát, következetesen és türelmetlen arroganciával követelve a baloldali művészeket az alkotói szabadság alárendelését a pártvonalnak,³⁹ míg a nem baloldali szerzőkkel szembeni fellépését a dogmatikus intolerancia és nyílt elutasítás jellemezte.⁴⁰ Esztétikai nézeteiben az aktuális politikai célokat szolgáló agitatív műalkotásokat propagálta, melyeknek egy forradalmi munkáskultúra eszméjét kellett volna művészileg kifejezniük. Horváth Márton kritikai tevékenységét jól példázza A „*Válasz*” köre című írása, amely már nem az antifasiszta népfrempolitika, hanem a magyarországi sztálinizmus felé tett

fordulat időszakában jelent meg. Az írásra jellemző hatalmi beszédmód úgy vitte színre a megszólaló és a kritizáltak közti aszimmetrikus hatalmi viszonyt, hogy nem elégedett meg ezen állapot fenntartásával, hanem leplezetlen expanzív tónusa a kommunista ideológia kizárólagosságának érvényesítésére törekedett. Ez a 'velünk vagy ellenünk' logikájára épülő retorikai presszió csak egymást kölcsönösen kizáró magatartásminták – a hatalommal való feltétlen azonosulást vagy a megbélyegzéssel járó marginalizált helyzet kényszerű elfogadását – tette lehetővé.

Horváth Márton 1950 februárjában tartott előadásában fejtette ki véleményét a *Válasz* irodalmi működéséről. A népi írók folyóiratában elsősorban a „burzsoá nacionalizmus ideológiájának vezérorgánját” támadta.⁴¹ Tette mindezt az ideológiai stigmatizálás bevett kommunista gyakorlata szerint, az ellenség ideológiai likvidálásának céljából. Ehhez az első lépést annak leleplezése jelentette, hogy a *Válasz* ideológiai bázisa a szárszói beszéd, ennél fogva a lap az „ellenforradalmi, reakciós némethlászli-izmusnak” biztosít fórumot. A következő kritika ezt a reakciós eszmét a tudomány terén is felfedezte, ahol a *Válasz* egy új eszme, a „biológizmus” hirdetőjeként lépett színre. Az új tudomány reprezentatív dokumentumát Szent-Györgyi Albert az *Egy biológus gondolatai*⁴² írása képezte. Szent-Györgyi emigrálása ekkor már két éve ismert ténynek számított, így a személyét érintő támadás nem volt új keletű. A nevéhez köthető biológiatudomány nem csupán a szocialista tudomány, hanem az új irodalmi kultúra számára is fenyegetést jelentett: „A *Válasz* ideológia-gyártó műhelyében azonnal irodalomelméletet szabnak Szentgyörgyi amerikai magazinokból ellesett »ötletéből«. Megcsinálják a »biológista-realizmust« és mindjárt ráhúzzák az új ruhát Németh László »Iszony« című regényére. [...] A *Válasz* és Németh László »realizmusának« programja tehát: a biológiai privát-emberről, vagyis az ember állati funkcióiról szóló irodalom.”⁴³ Szent-Györgyi tudósi hitelének kikezdése és a név szerint nem említett Sarkadi írásának megbélyegzése a *Válasz* káros politikai irányzatának ideológiai megsemmisítését célozta, amihez a biológiai realizmus jelentette a vezérfonalat. Ez a realizmusfelfogás a társadalmi kérdések iránt indifferens ember horizontját az izolált egyén testi létmódjára korlátozta, s ebben a privát individuumra redukált perspektívában a szociális vonatkozásait nélkülöző ember kizárólag animális-biológiai lényként lehetett epikai megjelenítés tárgya.

Az új társadalom megteremtéséért vívott harc ábrázolását megcélzó szocialista realizmust hirdető irodalmi kultúrában a realizmus biológiai változata kiiktatandó epikai alternatívának számított. Horváth Márton ennek szellemében nem csupán Sőtérnek az *Iszony* osztályviszonyait tárgyaló észrevételeit utasította el, de az *Égető Eszter*-ben is rátalált a Szentgyörgyi–Németh-féle „biológizmus” nyomaira:

„Égető Eszter sejteiben hordja a paradicsomot – írja [Németh László]. – Akárhová veti az élet, ezt a paradicsomot próbálja megszőni azzal az ösztönösséggel és macacssággal, amellyel a pók ereszti a szálait. Míg kislányból nagyanya lesz, az életkorok tíz lépcsőfokán figyelhetjük meg ennek a száleresztésnek az élettanát, vagy ha úgy tetszik, metafizikáját.» A változó világban csak a sejtek ösztönös működése állandó, figyelmünket arra összpontosítva, bizonyára könnyebben átvészeltetjük a társadalomfejlődés nehéz fordulatait. Ez a biológiai realizmus egy tőről van metsz-

ve az amerikai irodalom »klinikai realizmusával«, melyet mint pornográf, emberellenes, rothadt álirodalmat leplez le a szovjet kritika.⁴⁴

A regényből Horváth Márton által választott szövegrész alátámasztotta a biológiai realizmus vádját, amit a kialakuló bipoláris világrend politikai kontextusában, a szovjet kritikának az amerikai klinikai realizmussal szembeni fölényét hirdetve ítélt el. Az *Iszony* így annak lett elutasítandó irodalmi példája, hogy miként lehet elszabotálni a társadalomfejlődésben a kommunista hatalommal való aktív együttműködéssel járó nehezebb út vállalását.

A Horváth Márton írásaiban a normatív követelés hangján megszólaló offenzív hatalompolitikai nyelvhasználat Németh Lászlóval szemben következetesen a szerzői beszédre és a biológiai realizmusra hivatkozva kérte számon az író „idegenkedést kifejező hallgatását” és a nyílt politikai állásfoglalás elmaradását.⁴⁵

A műveit és személyét érintő ideológiai megbélyegzés – amelyről Illés Endrétől szerzett tudomást – Németh Lászlót váratlanul érte: „Horváth Márton beszéde volt az újság, amelyben három csoportra osztotta az írókat. Már nem tudom ki volt a megbízhatók képviselője, Illyés az ingadozók példaalakja, én a megátalkodott ellenségé. Az *Iszony*-ról és a kiadatlan *Őrületek*-ről is volt szó a beszédben, az első pornográf írás lett, a másik a Thibault-féle nyugati családregények utánzata.”⁴⁶ A dogmatikus kritika súlyos kifogásai nem maradtak következmények nélkül, az *Égető Eszter* nyomdai szedése abbamaradt, a regény kiadására végül csak 1956-ban került sor. Németh Lászlónak 1949 és 1953 között egyetlen saját írása sem jelenhetett meg, ebben az időszakban csak – többségükben orosz szerzők – fordításai révén volt jelen az irodalmi életben, s fordítói gyakorlata őrizte meg élményesztetiki szemléletmódjának biológiai aspektusait.⁴⁷

Horváth Márton *A „Válasz” köre* írása nem csupán az elmaradt írói nyilatkozatra adott kemény kultúrpolitikai reakció miatt fontos állomása a szerzői életmű háttértörténetének, hanem azért is, mert Németh László műveinek és az *Iszony* recepciójában itt fordul elő első alkalommal a biológiai szempont szoros összekapcsolása a realizmus kategóriájával. Bár ennek az értelmezésnek Sarkadi írása már kétségkívül megteremtette az előfeltételeit, szigorúan filológiai szempontból vizsgálva a „biológista realizmus” kifejezés – megbélyegző – használata Horváth Márton kritikai tevékenységére vezethető vissza.⁴⁸

JEGYZETEK

A tanulmány egy fejezete a biológiai realizmus Németh László recepciójában játszott szerepét feldolgozó nagyobb terjedelmű írásnak. Az írás első, a biológiai diskurzus megjelenését tárgyaló része a *Laokoón* folyóirat 2016/8. számában (laokoon.c3.hu), a második része *Biológiai alkat és lélekkeremtő regény* címmel a *Tiszatáj* 2017/4. számában jelent meg.

1. Ständeisky Éva, *A magyar kommunista párt irodalompolitikája 1944–1948*, Kossuth, Bp., 1987, 127.

2. Lukács György, *A magyar irodalom egysége* = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok*, vál. és szerk. Fehér Ferenc – Kenyeres Zoltán, Gondolat, Bp., 1970, 340–341. Ahogy Lukács legtöbb koalíciós időkből származó írása, úgy ez a szöveg is eredetileg a *Forum*-ban – annak 1946. évi 1. számában – jelent meg, abban a folyóiratban, melyet szándékosan a *Válasz* hónap eleji megjelenését követően adtak ki, így biztosítva a közvetlen reagálásokra, kritikákra a lehetőséget. Az

1946 szeptemberében indult *Forum* jellemzően főként a rangosabb szerzőket felvonultató *Válasz* kritizálására fókuszált, de az MKP taktikájához igazodva nem indított frontális támadást a lap ellen, sőt a Zsolt Béla szerkesztette *Haladás* indulatos támadásaitól meg is védte annak szerzőit. Kulcsár-Szabó Ernő, *Az irodalmi egység programjától a defenzíváig* = Uő., *Műalkotás – szöveg – hatás*, Magvető, Bp., 1989, 481, 484.

3. Lukács György, *Pártköltészet* = Lukács György – Horváth Márton, *József Attila*, Bp., Szikra, 1946. Ahogy arra Zoltai Dénes felhívta a figyelmet, Lukácsnak ez a megállapítása először az MKP Országos Székházában 1945. december 2-án tartott József Attila-émlékünnepségen hangzott el, s míg 1947-ben az *Irodalom és demokrácia* kötetben változatlan formában újraközlésre került, addig a *Magyar irodalom – magyar kultúra* (1970) kiadásából az idézett sorokat már törölte a szerző. Zoltai Dénes, *Egy írástudó visszatér – Lukács György 1945 utáni munkásságáról*, Kossuth, Bp., 1995, 239.

4. Póth Piroska, *A Nemzeti Parasztpárt kultúrpolitikájának néhány kérdése* = *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*, szerk. Molnár János – Orbán Sándor – Urbán Károly, Kossuth, Bp., 1985, 158.

5. A találkozó háttéréről lásd: Salamon Konrád, *A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1947–1987*, Korona, Bp., 2002, 153.

6. Révai József, *A Nékosz helyzete és feladata* = Uő., *Élni tudunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949)*, Szikra, Bp., 661.

7. Révai József, *Előszó a harmadik kiadáshoz* = Uő., *Marxizmus, népiesség, magyarság*, Szikra, Bp., 1955, 10–11. Bóka László 1949 februárjában ennek szellemében hangsúlyozta, hogy a telepiskola narodnyik utópiájával, a népiesség-népiség pedagógiáival szemben kell a legéberebb figyelmet tanúsítani. Bóka László, *„Népiesség” és népnevelés. Előadás az MDP Kultúrpolitikai Akadémiáján 1949. február 4-én*, Bp., 1949, 32.

8. Salamon, *i. m.* 39–41.

9. „Mert a magyar demokratikus fejlődés egyik legnagyobb akadályának tekintettük az értelmiség tekintélyes részének közönyét és fásultságát, makacs hallgatását még olyan kérdésekről is, amelyek kellett, hogy mélyen érintsék. Még a leghelytelenebb véleménynek nyílt kifejezése és megokolása is kevésbé veszélyes, mint elbúvása az ilyen demokrácia mögé. Egyedül a demokrácia fontos kérdéseinek őszinte és komoly megvitatása hozhatja létre a helyes viszonyt a magyar értelmiség és a demokrácia között.” Lukács, *A Válasz első száma*, *Forum*, 1946/10., 178.

10. A hallgatásra vonatkozó kritikát Illyés Gyulával szemben is megfogalmazta Lukács: a *Magyarok* kötetet 1939-ben többek közt azért marasztalta el, mert nem vett tudomást a magyar munkásosztály létezéséről, s ez a politikai cselekvéssel felérő hallgatás a falusi és városi dolgozók szembeállítására épülő reakciós demagógiát erősítette. Lukács György, *Írástudók felelőssége. Szélfegyverek Illyés Gyula Magyarok c. könyvéhez* = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 190.

11. Révai József, *Az összeesküvés tanulságai*, *Társadalmi Szemle*, 1947/3., 166–167. Révai az 1948. február 19-én a Zeneakadémián tartott előadásában fogalmazta meg a vádat, hogy a „leleplezett” köztársaság-ellenes összeesküvésért elsősorban Németh Lászlót terheli a „szellemi felelősség”.

12. Horváth Márton, *Magyar irodalom – szovjet irodalom* = Uő., *Lobogónk: Petőfi. Irodalmi cikkek és tanulmányok*, Szikra, Bp., 1950, 244.

13. Németh László *három cikkfogalmazványa és két naplótöredéke*. (*Kéziratok a vásárhelyi emlékház archívumában.*), Tiszatáj, 1985/8., 86. Németh önéletrajzi visszaemlékezései szerint Illyés Gyula mellett Sárközi Márta is a nyilatkozat megtételére akarta rábeszélni az író. Németh, *Homályból homályba II. Életrajzi írások*, Magvető – Szépirodalmi, Bp., 1977, 30, 51.

14. Kulcsár Szabó Ernő, *Eszmény és másság. Az Iszony értelmezhetőségének kérdései*, *Kortárs*, 1987/4., 123.

15. (ki) (Keszi Imre), *Iszony*, *Szabad Nép*, 1947. december 28., 6.

16. Király István, *Iszony*, *Forum*, 1948/2., 166–168. Király elemzésének feltűnő vonása, hogy írásának első része nemcsak gondolatokat, állításokat emel át Keszi szövegéből, hanem néhol szó szerinti egyezések is kimutathatóak benne.

17. SZ. J. (Szigeti József), *Iszony*, *Társadalmi Szemle*, 1948/4–5., 390.

18. Lásd Monostori Imre, *„Aki az ördögnek a kisujját odanyújtja...” Lukács György Németh Lászlóképe a negyvenes években* = Uő., *Rég múlt? Utak és útkeresések*, *Kortárs*, Bp., 1998, 26–33.

19. Németh a *Kisebbségben* lapjain Lukácsot azon zsidó elit tagjaként jellemezte, amely „az Akadé-

mia tornácából fordult Ady felé”, hogy az új magyar irodalom legfontosabb szövetségeseiként támogassa a modern irodalom kibontakozását. A Tanácsköztársaság kapcsán a filozófus népbiztosként történő szerepvállalását annak példájaként hozta fel, hogy az asszimilálódott, jött-magyar zsidóságot „kétféle dobogó szívűk” miként „ejtette histériába” a „zsidó ügyként” megjelölt kommunista forradalom miatt, végképp megakadályozva ezzel az Adyban megnyilvánuló új magyar szellemnek a Trianon után fajlag egészségesebb magyarságban történő térhódítását. Németh, *Kisebbségben*, 447, 461.

20. Lukács György, *Újra és újra: mi a magyar? Komoly kérdések – felelőten válaszok*, Új Hang, 1940/5–6., 6–16.

21. Lásd például Lukács György, *A százéves Toldi* = Uő., *Új magyar kultúráért*, Szikra, Bp., 1948, 52.

22. Lukács György, *Népi írók a mérlegen* = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 360–361.

23. Lukács 1940–1941-ben az *Új Hangban* négy írást (*Harc vagy kapituláció? Újra és újra: mi a magyar? Magyar demokrata történetírás és a modern demokráciák története, Prológ vagy epilóg?*) szentelt az urbánus-népi vita kritikájának, nézőpontját a népi oldal iránti enyhe részrehajlás jellemezte. Ezen munkái közül az 1944-ben megjelent *Az írástudók felelőssége* kötetbe a *Szép Szó* bírálatáról szóló *Harc vagy kapituláció?* írását válogatta be, míg a *Prológ vagy epilóg?* – átdolgozott formában – csak az 1945-ös második kiadásba került be. Kenyeres Zoltán, *Lukács György tanulmányai a magyar irodalomról 1945-ig* = *Az élő Lukács*, szerk. Sziklai László, Kossuth, Bp., 1986, 238–239. Az *Újra és újra: mi a magyar?* tehát egyike azoknak a Lukács-tanulmányoknak, melyeknek újraközlésétől eltekintett a szerzője.

24. Sarkadi Imre, *Vita közbe* = Uő., *Cikkek, tanulmányok*, Szépirodalmi, Bp., 1974, 439–449. (Eredeti megjelenés: Válasz, 1948/8., 642–647.)

25. Az írás szerint a helytelen irányú, reakciós antikapitalizmus vezető ideológusa Németh László, akit az a politikai cél vezérel, hogy társadalmi átalakulás nélkül, az osztályharc „háta mögött” érje el a parasztság felemelését. A régi paraszti életet kultiváló program ideológiai alapját olyan állítások képezik, miszerint „a népek nem társadalmakban, hanem kultúrákban élnek, s a társadalomszervezés csak egy része lehet a kultúrszervezésnek”. (*Kisebbségben*, 237.) Ez a romantikus antikapitalizmus egyedül a legitimitást ellen folytat harcot, míg a konzervatív kormánypolitikát és a nyilasmozgalmat csak „megreformálni” kívánja. Lukács György, *Prológ vagy epilóg. Jegyzetek a magyar „népiesek” újabb fejlődéséről* = *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 238–246. A „romantikus antikapitalizmus” utótörténetének furcsa fejleménye, hogy a Lukács által használt negatív tartalmú kitétel később Lukács filozófiai álláspontjának jellemzésére használták. Fehér Ferenc, *Balázs Béla és Lukács György szövetsége a forradalomig* = Fehér Ferenc – Heller Ágnes, *A Budapesti Iskola. Tanulmányok Lukács Györgyről I*, T-Twins–Lukács Archívum, Bp., 1995, 17. Szintén félvezető Balázs Eszter észrevétele, miszerint a „romantikus antikapitalista” kifejezést elsőként Michael Löwy használta volna a *Pour une sociologie des intellectuels révolutionnaires. L'évolution politique de Lukács 1909–1929* című művében. Lásd: Balázs Eszter, *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*, Napvilág, Bp., 2009, 308.

26. Lukács, *A magyar irodalomtörténet revíziója*, Forum, 1948/11., 875. (Beszéd az újjáalakult Magyar Irodalomtörténeti Társaság ülésén 1948. október 28-án.)

27. Lukács, *Előszó = Irodalom és demokrácia*, Szikra, Bp., 1948, 10–13.

28. A találkozó háttéréről lásd: Salamon, *i. m.*, 134–135. A találkozó a korabeli sajtó számára is hírértékkel bírt, a *Szabad Szó* a következőképpen számolt be róla: „Érdekes találkozás zajlott le a napokban. A magyar szellemi élet négy kiválósága, Illyés Gyula, Németh László, Révai József és Lukács György jöttek össze baráti megbeszélésre. Az összejövétel érdekessége formailag az volt, hogy Németh László ez alkalommal találkozott először a kommunisták szellemi vezéreivel, Révaival és Lukáccsal; tartalmilag pedig az, hogy ez az ismerkedés kitűnően sikerült. Egymás kölcsönös megbecsülésének és elismerésének jegyében folyt le a megbeszélés, mint egy eleven cáfolatúlnak, hogy a szélsőbaloldal mereven elzárkózik a népi írók egy csoportjának elismerésétől s még beszédesebb bizonyítékúlnak, hogy mennyire nem a szélsőbaloldal szellemi kitűnőségei azok, akik hónapok óta otromba és galád támadásokat vezetnek a népi írók, közelebből, például Németh László ellen. Mint érdekességet említhetjük meg: Révai József megígérte, hogy legközelebbi hódmezővásárhelyi útja alkalmával baráti látogatáson keresi fel Németh Lászlót.” *Szabad Szó*, 1947. március 28., 3. A találkozót megemléltő Várkonyi Nándornak az író védekezésésképpen az alábbiakat írta: „A *Szabad Szó*-ban megjelent cikket a négyes találkozórol olvastad? Ez is kelepce. Meghívtak – ez elől nem térhettem ki; aztán kiplakátozták az újságban. Most megvan a látszat, hogy Németh eladta magát. Az ország hadd higgye; ti azonban ne

higgyétek. Teljesen bezárkózom a lánygimnáziumi szobámba, s nem jövök belőle többet ki.” *Németh László élete levelekben. 1914–1948*, szerk. Németh Ágnes, Magvető – Szépirodalmi, Bp., 1993, 610.

29. Németh 1947. április 18-án – utalva a *Szabad Szó* cikkére és arra a vádra, hogy eladta magát – keserűen írta Illyésnek: „Magamnak azonban tartozom annyival, hogy az első találkozásnak most már ne legyen folytatása.” *Uo.*, 611. Lásd még az író visszaemlékezését: Németh, *Homályból homályba. II.* 52–53.

30. Zoltai szerint Lukács ebben az időszakban szigorúan az MKP politikájához igazodva vett részt a közéletben, anélkül, hogy akár egyes kérdések kapcsán különvéleményt fogalmazott volna meg, ezért a Lukács „különútjára” vonatkozó elképzeléseket alaptalannak minősítette. Zoltai, *i. m.*, 52–53.

31. Lukács, *A népi irodalom múltja és jelene* = Uő., *Új magyar kultúráért*, 107–126. Eredeti megjelenés: Valóság, 1948/2, 88–102.

32. Lukács György, *A népi írók a mérlegen*, = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 372. Lukács ugyanitt a *Bűnt* „igen tehetséges, de sötéten perspektívtalan és ezért végső fokon a naturalizmus körébe torkolló regényként” értelmezte.

33. Lukács minősítése visszatérő toposza maradt a kommunista irodalomkritikának, ez köszön vissza Keszi Imre értékelésében, aki a harmincas évek immaterialista szellemi mozgalmainak közös nevezőjét a világtól elszakadó sziget-magatartásban vélte felfedezni. Ennek jegyében vonta le végkövetkeztetését Németh „szigeti elit-politikájának” egyenesen a „budapesti szalonok five o’ clock-buddhizmusáig” vezető útjáról: „Németh László új politikája” lényegileg nem más, mint visszanyúlás a régi társadalmi formák felé: antikapitalista romantika.” Keszi Imre, *A sziget ostroma* Dante, Bp., 1948, 13–18.

34. Lukács, *A népi irodalom múltja és jelene* = Uő., *Új magyar kultúráért*, 122.

35. Németh azzal a feltétellel fogadta volna el a díjat, ha előtte a kultúrpolitika áldását adja rá. Lukács hozzájárult a díjra történő felterjesztéshez, közölte Basch Lóránttal, hogy „ha már lúd, legyen követ”. Németh, *Homályból homályba II*, 116–117.

36. Kulcsár Szabó, *Eszmény és másság. Az Iszony értelmezhetőségének kérdései*, 122–123.

37. Horváth Márton tevékenységéről: Vasy Géza, *A bolsevik irodalomszemlélet térnyerése 1945 után* = „Hol zsarnokság van”. *Az ötvenes évek és a magyar irodalom. Tanulmányok, elemzések*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2005, 39–47., Standeisky: *i. m.*, 82–87.

38. Horváth Márton, *Bevezetés = Lobogónk: Petőfi*, 6.

39. Standeisky, *Hivatás és pártpolitika. Kommunista értelmiségi magatartásformák*, *Mozgó Világ*, 1999/1., 106–114.

40. Horváth Mártonnak a hosszú átmenet után játszott politikai szerepét Standeisky Éva a következőképpen foglalta össze: „A művészek orientálását Lukácstól Horváth Márton vette át, aki a Lukács-vitáig, 1949 végéig közvetlenül nem támadta a műveltségéért, tudásáért, munkásmozgalmi tapasztalataiért mélyen tisztelt filozófust. Annál inkább bíralt mindenki mást, különös előszeretettel a népieket, s főként Illyés Gyulát és Németh Lászlót, mintegy rajtuk torolva meg az őt taktikázásra szorító koalíciós éveket. Többször is leírta, hogy a kényszerű visszafogottság után eljött az ideje a »tisztító viharoknak«, mely a szellemi tespedés poshadt, polgári levegőjét kiűzi, s helyette teret ad a közérthető, az új társadalmat építő új embernek szóló irodalomnak, művészetnek. Horváth Márton már 1947 decemberében kimondta (s később többször megismételte), hogy aki nem a kommunisták híve, az ellenség. Az országban – a párton belül is – ideológiai tisztogatást szorgalmazott. Hosszasan sorolta, hogy ki mindenkire nincs szüksége a »munkásság államának«, pozitív példát azonban nem tudott említeni, csak általánosságban beszélt a példamutató szovjet irodalomról. Az ő írásaiból rekonstruálhatók leginkább a hivatalos irodalompolitikába átemelt proletáriródmalmi elemek: az építészcentrikusság, a jövőorientáltság, a közérthetőség, a tervszerűség, az agitatív jelleg.” Uő., *A kígyó bőre. Ideológia és politika, = A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*, szerk. Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János, 1956-os Intézet, Bp., 1998, 160.

41. Horváth, *A „Válasz” köre* = Uő., *Lobogónk: Petőfi*, 159.

42. Szent-Györgyi Albert, *Egy biológus gondolatai*, *Válasz*, 1946/12., 213–221. A szöveg egy része megjelent a Szent-Györgyi írásaiból összeállított kötetben. Uő., *Egy biológus gondolatai*, vál. és bev. Straub F. Brunó, Gondolat, Bp., 1970, 104–113.

43. *Uo.*, 163.

44. *Uo.*, 164–165.

45. Ennek bizonyítéka *A „Válasz” köre és a Magyar irodalom – szovjet irodalom* előadásban is olvasható passzus: „Vagy azt hiszi, hogy az Iszony című regénye és a Martin du Gard modorában megírt

regényrészletei nyilatkoztak helyette? Ha igen, ez a nyilatkozat rossz, mert ha Németh László a biológiai realizmus című teóriát kanyarítja saját regényei köré, akkor meg kell mondanunk, hogy ez a Németh László-féle biológiai realizmus egy töről van metszve az amerikai irodalom klinikai realizmusával, amelyet mint pornográf, emberellenes, rothadt álrodalmat leplez le a haladó kritika.” Horváth, *Magyar irodalom – szovjet irodalom*, = Uő., *Lobogónk, Petőfi*, 244.

46. Németh, *Homályból homályba. II*, 148.

47. „Az igazi fordítói élmény persze: egy nagy mű, nagy író testiben, a zsigerei közt járni, mint Jónás a cethalban.” Németh László, *Orosz fordításaimról* = Uő., *Sajkódi esték*, Magvető, Budapest, 1971, 168.

48. Németh 1956 nyárvégi visszaemlékezése arról tanúskodik, mintha a forradalmi változások előszelét érzékelve Horváth Márton is újraértékelte volna korábbi állításait: „Pesten akkor már nagy volt a forrongás. Az én számomra az egész forrongás hallomás volt, számottevő emberrel nem találkoztam; Horváth Márton üzent olyasmit Király Istvánon át, hogy megbánta a 49-es kritikáját, s szeretne találkozni velem, de ebből sem lett semmi.” Németh, *Homályból homályba, II*, 308.

HORVÁTH CSABA

Pompás párdúc

A POSZT-POSZTMODERN ÁLLAPOT TÓTH KRISZTINA *PÁRDUCPOMPA* CÍMŰ KÖTETÉBEN

Puha járás, rugalmas, ernyedetlen,
a legeslegkisebb kört rója csak:
erőtánc ez a pont körül, amelyben
kábultan áll egy roppant akarat.
(Rilke: *A párdúc*)

I.

Tóth Krisztinának, ahogyan egész nemzedékének, a posztmodern nyelvi fordulata nem újítás, hanem kiindulási pont volt. A modern és posztmodern szemléletet kibékítő, a kettő szintézisét mutató állapotban a valóságábrázolás és a nyelv belső logikája már nem a párhuzam/ellentét dichotomikus viszonylatába rendelődt, és nem képezett ellentétet. Ennek a generációnak a valóságábrázolása ugyanakkor már nem a kifejezés hagyományos, arisztotelészi értelmében mimetikus. Miközben a tematika, a hangulat, a szociolingvisztikai eszközök a szövegen kívüli valósághoz történő közeledést látszanak erősíteni, a szövegek nyelvi szerkesztettsége éppen a távolodást, az artisztikumot szolgálja.

A posztmodern utáni korszakra több kifejezés is létezik. Emmanuel Bouju ezt a korszakot modernitás utáninak, „epimodernnek”, a modernitás felettinek nevezi. Elméletében hat olyan tényezőt emel ki, amely szignifikáns módon jellemzi az új korszakot, méghozzá a modern-posztmodern ellentét feloldásán keresztül. A hat jelző a felületiség, a titok (eredetiség), az energia (kiterjedés), a gyorsulás (akceleráció), a hitel (hitelesség) és a folyamatosság (folytathatóság).¹ A *Párdúcpompa*² nem zárja ki a *Pixel*³ rizóma-szerkezetét.⁴ Tóth Krisztina prózája nem a regény szorosabb szerkezete felé haladt tovább: a 2013-as *Akvárium*⁵ ma már történelminek számító távlata, a huszadik század második felének regénye után a jelen csak töredékekből olvasható össze. A szövegstruktúra túlmutat a prózapoétikai kérdéseken.